

דרשונני וזרתי

גיליון שבועי
לעיון והעמקה
בתורת המחשבה

גיליון מס' 7
פרשת מטות

מושגל ראשון

דבר המערכת

אהבתי אתכם אמר ד'

"זכרתי לך חסד נעורייך, אהבת כלולותייך, לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה". דווקא זו הקריאה הראשונה שנצטווה הנביא ירמיהו - נביא החורבן, לקרוא באזני ירושלים לאמו... דווקא בקריאה זו מסיימים אנו את הפטרה הראשונה של תלת דפורענותא.

זכרתי לך חסד נעורייך... גם במצב הירוד שבו היו שרויים עם ד', אז בשנים של ערב חורבן בית ראשון, ואולי דווקא במצב הזה, שולח קוב"ה ביד עבדיו הנביאים תזכורת, תזכרו בניי אהוביי-זכרתי לכם חסד נעורייכם, אהבת כלולותיכם... אני זוכר שבתוך תוככם אין בלבכם אלא אהבת ד'.. אנא תזכרו גם אתם שבכל המצבים, אף אני אין בי אלא אהבתכם..

מה זועקת קריאה זו, וכמה לופתת הינה האהבה העצומה השזורה בכל מילה ומילה, ודווקא במילים של הנבואות הקשות- נבואות התוכחה.. ומה מפליאים דברי המלבי"ם שם, שאלמלא כתוב מפורש הוא, אין אנהנו יכולים לאומרם, ונביא את לש"ק, "זכרתי לך חסד נעורייך, מדמה תחלת התחבר בין האלהי עם עמו, כחבורי חתן וכלה ארוס וארוסה, ויציריהו כאיש אחד הבא מרחוק, ובת עשיר היפה בנשים הכניסה אותו לבית אביה ועשתה עמו חסד, ואח"ז דבקה נפשה בו והתחתנה עמו, ואח"ז האמינה בו ויצאה עמו מבית אביה אל המדבר לאשר היה רוחו ללכת, וכן בנמשל תחילה שמרו האבות ובניהם אחריהם דרך ה', והודיעו אלהותו בעולם בעודו היה גר בלתי ניכר פה לכל העמים שעבדו עצבים וחמנים, וזה חסד נעורייך" היינו שהקדוש ברוך הוא הינו כמודה לעם קדשו על החסד שעשו בני ישראל איתו, בלכתם אחריו במדבר..

וכך איתא במדרש רבה (במדבר רבה ב ט"ו). "כך דורו של ירמיה, חוטאין, והוא אומר להם זכרתי לך חסד נעורייך, אמר להם ירמיה הלואי אתם שומעים מה הוא אומר עליכם.. הלואי אומר ירמיהו הנביא, הלואי ידעו עם ישראל כמה הקדוש ברוך הוא אוהבם גם בשעה שהם חוטאים..

וידעיה זו, להודיע לישראל את אהבת ד' כלפיהם בכל זמן ובכל מצב, הלך והודיע אלפי שנים אחר כך לבני ישראל השבורים ורצוצים מקושי השעבוד ועומק הגלות, מאור עינינו הבעש"ט הק' ז"ע ועכ"א, ועל זאת כיתת רגליו מעיד לעיר ומכפר לכפר, לבשר להם לישראל- שאהבתי אתכם אמר ד'.. ועוד הדגיש רוח אפינו הבעש"ט הק', שאהבה זו אינה רק מכוח האהבה לאבות הקדושים, אלא היא אהבה בעצם לכל איש ישראל בזכות עצמו, באשר הוא שם..

וכפי שאיתא כבר במלבי"ם בפירושו הפסוק 'אהבתי אתכם אמר ד' (מלאכי א' ב). וזלש"ק "אהבתי אתכם, מפני שיש לה אהבה קדומה אל ישראל מצד אהבת אבותיהם, הודיע להם שעיקר האהבה היא מה שאוהב אותם ביהוד מבלי השקף על האהבה הקדומה, שהיא אינה מתייחסת אליהם רק אל אבותיהם. אבל אני אהבתי אתכם בעצמכם, ואמרתם במה אהבתנו, מי יכריע שהאהבה היא מיוחסת אלינו בעצמנו, ובמה יודע אפוא שאינו בעבור אהבת האבות הקדומה, ע"ז משיב הלא אה עשו ליעקב ואהב את יעקב, ואם האהבה היא רק בעבור האבות הלא יש חלק גם לעשו באהבה זו ומדוע אוהב רק את יעקב, ולכל יאמרו שהאהבה היא משני הפנים יחד, שאוהב אותם בעצמם מצד מעשיהם עם צירוף מעשה אבותיהם ואהבתם, ועדיין לא תתייחס אליהם לבד רק אליהם בצירוף אהבת אבותיהם, ע"ז משיב הלא את עשו שנאתי, שהגם שיצוייר שלא יאהב את עשו מפני שחסר אצלו האהבה מצד מעשיו, ואהבת האבות לבדה לא תספיק שיאהב אותו רק אם תצטרף אל זה אהבתו אותו בעצמו, בכ"ז הלא ראוי עכ"פ שלא ישנא את עשו אחר שיש לו קצת אהבה אליו מצד אהבת אבותיו, וע"כ שהאהבה לישראל הוא רק מצד עצמותם"

והמעייין בדברים אלו יראה נפלאות, שהקב"ה כביכול עונה, שאם יאמרו ישראל במה אהבתנו- היינו שיטענו שהאהבה אינה כלפיהם אלא כלפי אבותיהם, יענו להם תשובה זו, שמוכיחה שהאהבה היא כלפיהם ולא רק כלפי אבותיהם, ומכאן מודעה רבה לאורייתא עד כמה חשוב למעלה העניין שידעו עם ד' את גודל אהבת כלפיהם, שכאשר נדע ונפנים בלבנו גודל אהבה זו, מיד נתמלא אנו באהבת ד', שאהבה זו אינה חד צדדית, אלא כמים פנים אל פנים. וכדברי הזוהר הקדוש (חלק ב דף ה') 'אמר רבי יהודה, אלמלי הו' ידעין בני נשא רחיומא דרחים קוב"ה לישראל, הו' שאגין ככפדיא למרדף אבתריה..

כתוב העלון:

2 מחשבת יסוד

יסודות המחשבה
במשנת רבותינו
הראשונים

4 מחשבת הפרשה

מאוצרם של
רבותינו בעלי
המחשבה
בענייני דיומא

6 מחשבת מצווה

להאיר לבבות
בעומק ופנימיות
טעמי המצוות

8 עקבות המחשבה

לחקר תולדות
תורת המחשבה

אני מאמין: התקבלות י"ג עיקרי האמונה לדורות (ה)

משוררים ופייטנים רבים חיברו פיוטים נוספים לפי סדר העיקרים. ט"ו מהם כבר נמנו בשנת תר"ז, מסידורי כל תפוצות ישראל וחיבורי גדולי ישראל בכל הגולה, ביניהם השיד "ה' מנת חלקי מעוזי ומבטחי ומנוסי" המצוי במחזורי אלג'ר ותונים לאמרו ביום ראשון של ראש השנה. בשנת תרע"ט כבר מנה חכם אחד צ"א פיוטים וחלקי פיוטים המיוסדים על י"ג העיקרים. מרבי חיים פלטיאל בן ברוך, פייטן בן זמנו של מהר"ם מרוטנבורג, נשתמרו שתי מערכות יוצר שלמות, אחת לשבת יתרו ואחת לשבת שירה-בשלה, והאופן לשבת שירה מיוסד על י"ג עיקרי האמונה. היום ידועים כמאתיים פיוטים שנכתבו במאות השנים עד עתה, סביב י"ג עיקרי האמונה של הרמב"ם.

ד. שינון י"ג עיקרי האמונה בלשון הרמב"ם בזמן הראשונים

בזמן הראשונים, בשלוש מאות השנים הסמוכות לחיי הרמב"ם, אנו מוצאים כבר בארצות המזרח, מצרים וסביבתה, ואף באנדלוסיה שבספרד, שהיו נוהגים לשנון ולהגות בקביעות בעיקרי האמונה. בהיותם דוברי הלשון הערבית, היו אומרים אותם בלשון שבה חיברם הרמב"ם בהקדמתו לפרק חלק, היא הלשון הערבית-יהודית, בשינויים שונים שנדרשו לפי העניין. להלן יתבררו תחילה העדויות של טפסים רבים מאותה תקופה שבהם נכתבו י"ג עיקרי האמונה של הרמב"ם, והשינויים שנעשו בנוסח האמירה.

א. תיאור כתבי היד ומשמעות

בגניזות קהיר, שבהן השתמרו במשך מאות שנים מאות אלפי דפים של ספרי קודש שונים ושל דברי חולין שנכתבו בלשון הקודש, כמעט כולם כתובים בכתב יד, השתמרו לכל הפחות שלושים ואחד טפסים של נוסח י"ג עיקרי האמונה שנכתבו בפני עצמם, לא כחלק מפירוש המשניות במקרים רבים הם כתובים בדפים קטנים, נוחים לנשיאה לכל מקום, מעין מהדורת כיס של ימינו. הדבר מלמד על כך שכבר באותה עת נהגו העם לומר את י"ג העיקרים מדי יום או מדי פרק זמן אחר, ולשם כך העתיקו פעמים רבות את העיקרים, במהדורה נוחה לנשיאה.

תופעה נוספת רבת עניין, היא ריבוי הטפסים שבהם מצויים רק העיקר הראשון ולעתים גם השני, והם כתובים בכתב ילדים, כתרגול כתיבה. נראה שלשם הקניית אומנות הכתיבה לצעירים, נתנו להם לכתוב טקסט חשוב, בעל אורך מספיק אך לא ארוך מדי, ובחרו לשם כך ב"ג עיקרי האמונה שנהוג היה לאמרם מדי יום.

באחד הטפסים מופיעים עיקרי האמונה בשתי כתיבות. הכתיבה הראשונה, כתיבת מתלמד, מכילה מספר שורות בלבד, ונוסף לנוסח עיקרי האמונה צייר גם אותיות שונות שביקש להתאמן בכתיבתן. הכתיבה השנייה פותחת שוב מההתחלה וממשיכה עד קרוב לסוף העיקר הראשון.

כל קטעי הגניזה, למעט שניים, מוצאים בגניזת קהיר המפורסמת שבבית כנסת "בן עזרא", וכטבעם של הקטעים שהוצאו מגניזה זו, הם חלקיים ואינם כוללים את כל י"ג עיקרי האמונה. שנים מהם הגיעו מגניזה אחרת בקהיר, אחד מהם שלם וכולל את כל י"ג עיקרי האמונה, ובו פרטים חשובים נוספים, וכדלהלן.

טופס שלם זה (מצורפת תמונת הכתב יד לילי) נמצא בקובץ אחד יחד עם חיבור נוסף בכתיבתו של אותו סופר: חיבור על הלוח בערבית, שלפי הדוגמאות המוחשבות בו נראה שחובר בשנת ק"ו. הכתיבה של קובץ זה היא ספרדית, וככל הנראה נכתב בחבל הארץ הדרומי שעדיין היתה ידועה בו השפה הערבית. כתב היד נמצא באוסף פירקוביץ השני, ועובדה זו מאלפת ומרגשת. מקורות כתבי היד של אוסף זה הם רובם ככולם רכישות שביצע פירקוביץ במסעו בשנים 1865-1864 במצרים ובירושלים, בין אם חלקם הגיעו מ"גניזת קהיר" בבית כנסת בן עזרא הרבני, כפי שרווחה הדעה בתחילה, ובין אם הם הגיעו כולם מהגניזה הקראית בקהיר, כפי שרווחת הדעה כעת. מכיוון שכתב יד ספרדי, שנכתב כתיבה ספרדית בערך בשנת ק"ו ובו שיד שחובר כנראה בספרד, נמצא על ידי פירקוביץ בקהיר שבמצרים, הננו מסיקים שכתב יד זה נדד תחילה מספרד למצרים. אכן, החל מגזרות קנ"א שערערו את כל סדרי החיים היהודיים בספרד, נפתח גל הגירה לארצות המזרח התיכון, מצרים וסביבתה, עיקרו של

קבע חיוב לומר את י"ג העיקרים או להיזכר בהם בכל יום, בוקר וערב. טעם קביעה כזו יש לברר, שכשם שמצוות קריאת שמע העוסקת בייחוד ה' היא שחרית וערבית, כך ראוי לעסוק בכל י"ג עיקרי האמונה בשחרית ובערבית.

אחרי הסיום בכתב היד הספרדי העתיק הסופר שיד, שבו רמזו כל אחד מהעיקרים במילה אחת, ונועד לשמש סימן לזיכרון:

מציאותו ואחדותו באין גוף, קדמון נעבד ידע נביאיו.
למשה שם בתורה לא תשנה, גמול ישע מחיה בו צבאו.

שיד זה מופיע גם במספר ספרי דפוס וככל הנראה נפוץ בעיקר בדור גירוש ספרד. הוא מופיע בסוף כתב יד "מגן ורומח" של ר' חיים אבן מוסה, שנוגד בערך בשנת ק"מ ונפטר בערך שנת ר"כ, ולכן היה מי שסבר שרבי חיים אבן מוסה הוא מחברו של

שיד זה. אך ככל הנראה השיד קדום מעט, שכן הוא מופיע בכתב יד מספרד יחד עם חיבור שכבר נכתב בשנת ק"ו, וכאמור. גם נינו של התשב"ץ, ר' אברהם אבן טואה, מחברו של הטור השלישי ב"טור המשולש" שבסוף התשב"ץ, חיבר שיד לחנוכת הויכח שבנה, כאשר השיד החדש

טופס י"ג עיקרים משנת ק"ו

בניו על יסוד השיד הקצר דגן: אברך צור ה' יוצר היצורים, המ[צוי] אדיר באדירים, היחיד בלי הגוף וצורה, קדמון הוא למלאכים ושרים, נעבד גם ידע נביאיו, למשה שם תורות הישרים, ברוב גדלו גמול ישע ישלח, לבנים ביד העמים מסורים, יחיה נא מתינו לקיים, תורתו עם עשרת דברים".

להלן יסקרו טפסי חיבורי עיקרי האמונה הכתובים בערבית, והשינויים שנעשו בהם ביחס לנוסח המקור של הרמב"ם, ולבסוף – ענייניו של אחד מהטפסים הללו, שדברי הרמב"ם שימשו לו בסיס בלבד.

א. בין החכמים שהגיעו מספרד למצרים עוד לפני הגירוש, נמנים רבי יוסף סרוגסי, רבו של הרדב"ם, ורבי יוסף הוקן מבית הספר ידיע סכאנדי, שהיה דיין בקהיר ובסוף ימיו עלה לארץ ישראל. וראו למשל את עדותו של רבי עובדיה ברטנורא, ראו מאטליה לירושלים: מנחם עמנואל ואברהם דוד, אינרזותו של ר' עובדיה מברטנורא מארץ ישראל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 56-57, שורות 366-368. ר"ש אסף ציין כי "יש בידינו כמה ידיעות על התישבותם של יהודים ספרדים בא"י אחרי גזרות קנ"א עוד לפני הגירוש" (לתולדות הנגידים האחרונים במצרים, ציון ו (תש"א), עמ' 114), ושם, הערה 8, כתב: "כמה יחידים ידועים לנו בשמותיהם ור' עובדיה ברטנורא טעא בירושלים קצת בעלי תשובה מאנטי ספרד". גם לדעת ר"א פרייטמן החלה הגירת גולי ספרד ופרטנול "עוד לפני הגירוש הרשמי משנת רנ"ב ואילך" (שילחים ועולים, ציון, א (תרצ"ז), עמ' 192). אך א' אשתור, תולדות היהודים במצרים ובסוריה, ב, ירושלים תשי"א, עמ' 442, מסיק מדברי רבי עובדיה ברטנורא ורושם טמקורות נוספים, שטספר היהודים הספרדיים במצרים לפני הגירוש היה מועט, ובדרך כלל ברחו מספרד עד הגירוש כמעט אך ורק אנשים שביקשו לשוב ליהדות בארץ ישראל, ולפעמים נעצרו בדרכם, במצרים או בסוריה, משום ששם היתה הפרנסה מצויה. רבי יצחק יריאמה, במהדורת הדפס שלו לפרשת האזינו, הוסיף תיעוד על תופעת הגירת היהודים מספרד לארצות המזרח התיכון, מצרים וסביבתה, ושפל הסגב שאליו הגיעו רבים מהם, שהוצעו למכירה לעבדות ואין קונה. דברים אלו אינם נמצאים במהדורה הראשונה, שנכתבה בשנת ר"ם בערך ונותרה בכתב-יד, ומכך יש ללמוד שלפחות הקשיים בהגירה למצרים גברו בשנים שבין ר"ם לרנ"ג, שנת פטירתו של בעל העקידה.

ב. במקור: אעלם אן שריעתנא וקואעדהא לתלה עשרה קאעדה.
ג. במקור: בפתחה: קאל רבנו ומרנו משה ז"ל ב"ד מימון הדיין רצי אלה, ואנב עלי כל בר ישראל אעתקאד הדה אלי"ג קאעדה פי כל צבח ומסא אד הי אצול שריעתנא. בסיום: געלנא אלה ויאירן מן אלאמנין בה ובשראיעה ומן אלמקבולין ענדה בעוהה ורחמתה אני"ס.
ד. שרת התשב"ץ מהדורת מכון ירושלים, ה, ירושלים תשי"ג, עמ' 2.

ועתה ישראל מה ד' אלוֹקִיד שׁוֹאֵל מַעֲמָד

את פרשתנו - פרשת מטות, פותחת התורה הקדושה בפרק שלם המפרט את כל דיני הנדרים והשבועות, החלים על האדם בנדרו נדר לד' אלוֹקִיד, והנה מפרשה זו היו רבים שלמדו על דרך העבודה את גדל מעלת עניין הדיבור, ומה רב כוחה, שהרי בביטוי כמה מילים יכול אדם להחיל על עצמו חלות איסור וכו', וכלשון התורה 'ככל היוצא מפיו יעשה'. אמנם על פי דרכנו - דרכם של רבותינו מאורי החסידות למדנו לימוד נוסף ויסודי מפרשה זו וכדלהלן.

עניינים הצריכים ביאור בפרשתנו

הנה בפרשתנו ישנם כמה וכמה עניינים הצריכים ביאור, ומהם קושיות שכבר עמדו עליהם מפרשי התורה על אחר, ונמנה מקצתם.

א. צריך להבין למה יחד משה את הדיבור אל 'ראשי המטות', וכבר עמד על קושיא זו הרמב"ן, וכתב הטעם כי אין צורך ללמד לכל בני ישראל שהאב והבעל יכולין להפרי נדרי עיניו נפש, ואולי צריך להעלים אלה החוקים מהם שלא ינהגו קלות ראש בנדרים, אבל לחכמי ישראל ראשי שבטיהם לימד המשפט. ועל דרך זה כתב גם האוה"ח הק', עיי"ש.

איברא דיש לשאול, כי סוף סוף התורה ניתנה לכל ישראל, ושפיר ידאו כל הכתוב בפרשה זו מענין היתר הנדרים, ומה הועילו בייחוד האמירה לראשי המטות לבד. ועוד קשה שהרי גם בשלושה הדייטות יכולים להתיר נדר, ואין צריך חכם

דווקא, ואף שמדברי חז"ל (נדרים עה.) משמע שלכתחילה דוקא יחיד מומחה מתיר, ולמדו זה מדכתיב 'ראשי המטות', אך סוף סוף בדיעבד גם שלשה הדייטות כשרין, ואם כן למה נאמר לראשי המטות בייחוד.

ב. למה נקטה התורה בפרשה זו בלשון המיוחדת של 'לא יחל דברו ולא לא יפר דברו וכדו', וכן צריך להבין את הלשון לאסור איסור על נפשו.

ג. בגמרא (נדרים ח.) איתא, אמר רב גידל אמר רב, האומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכתא זו, נדר גדול נדר לאלוקי ישראל. ויש להקשות ממה דאמרינן בגמ' (סנהדרין טו.) מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה, ופירש"י (ד"ה ספר, לישנא אחרינא) 'מחשבה' - שאדם מחשב כך וכך אעשה, כך וכך תעלה בידי, 'מועלת' - להשביית הדבר שאין מחשבתו מתקיימת, 'אפילו לדבר תורה' - כגון האומר עד יום פלוני אסיים כך וכך מסכתות בגירסא, ע"כ. והרי לנו שהמחשבה שמחשב האדם לסיים מסכתות וכדו, היא מועלת להשביית הדבר, ואם כן איך קילסו רב גידל ואמר 'נדר גדול נדר לאלוקי ישראל'.

גודל מעלת ההתחדשות בעבודת ד' בכר עת

ויתבאר על פי היסוד המובא רבות בספרי חסידות, שאמנם מעלה מסוימת יש בקביעות אדם לעצמו את דרכו עבודתו, אך החיסרון בזה גדול הוא המעלה, שאדם שקביעה דעתו מה עבודתו ומה החובה המוטלת עליו, אין ביכולתו להבין שלפעמים עבודת ד' היא בהיפך מרגילותו, ומה שנדמה לו אתמול כמצווה יכול במקרים מסוימים להיחשב כעבירה ממש.

וכפי שהיטיב לבאר זאת בספרה"ק אגרא דכלה (פר' ראה ד"ה לא תעשון) עה"פ לא תעשון כן לה' אלהיכם, וז"ל: "שמעתי הפסוק ברזו מקובל מצדיקי הדור, דהנה יש בני אדם אשר חוק קבוע להם כמה ילמדו וכמה יאמרו תהלים וכיוצא, ואכלו את חוקם אשר ניתן להם ובדעתם

שכבר נתנו להבורא המגיע לו ויתר היום הולכים בטל ומבקשים שכר כפנחס. והנה המשכיל על דבר אין לך יום דומה לחבירו, ועת לפזר ועת לכנס, לפעמים המעשה כזאת ביום זה הוא מצוה כגון שעושה הדבר בהצנע עבור כבוד שמו, ולמחר אותו הדבר בעצמו הוא עבירה כגון שייגע הדבר להתפארות וכיוצא, ואי אפשר לפרש הדבר כי המשכיל יבין מעצמו, וזה באה אזהרת תורתנו לא

תעשון 'כן' לה' אלקיכם, רצה לומר כדמיון הזה ממש אותו ההנהגה, כי באפשר היום המנהג הזה טוב ולמחרתו הוא בהיפך".

"ועל דרך זו היא העבודה שביארו רבותה"ק לשמוע אל קול ה', כי מן השמים שולחים כל הזמן רמזים מה צריך לתקן, וכעין המבוא בספר הגלגולים מהאר"ז"ל (הקדמה טו) בביאור מה שמצאו בגמרא כי חכם פלוני היה זהיר במצוה פרטיית יותר משאר המצוות, וחכם א' היה זהיר במצוה אחרת. וכמו שמצינו שהיה שואל אמורא פלוני לחבירו אבוק במאי הוי זהיר טפי, וחבירו השיבו שהיה זהיר בציצית או תפילין וכיוצא בזה. וכפי הנראה שזה הורס את המשנה האומר והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה. אבל סוד העניין הוא, כי כל חכם וחכם היה זהיר באותה המצוה שהיתה חסירה ממנו בגלגול הקודם, או כלה, או פרט מפרטיה, עכ"ל. וכן כתב במקום אחר (עץ חיים שער מט פ"ה) שהראשונים שהיו יודעין תליית הניצוץ שלהם היו מתדבקים לקצת מצות יותר מאחרים והמשכיל יבין", עכ"ד".

והמעין בדברים אלו יראה שנכונים דברים אלו במיוחד לדורנו, ונראה כאילו נכתבו ממש לכן זמננו, שהרי לא אחת ולא שתיים, כאשר גמר האדם לעשות את סדר עבודתו שקבע לעצמו, ניצב הוא בדיוק במצב הנפשי שמתאר באגרא דכלה, "שאכלו את חוקם אשר ניתן להם, ובדעתם שכבר נתנו להבורא המגיע לו, ויתר היום הולכים בטל ומבקשים שכר כפנחס", ומי יאמר זכיתי לבי. אמנם הפתרון הוא שידע האדם שאין לך יום שדומה לחברו, ויכול להיות שמה שנדרש ממנו היום זה הרבה יותר ממה שנדרש אתמול, או להפך שלפעמים אין בכוחו של האדם להשיג היום מה שהשיג אתמול, וכאשר ידע האדם זאת האדם ישיג שלימות בנפשו, שמחד גיסא לעולם לא יאמר די במה שהשיג, ויוסיף לפעול ולעבוד את ד' כפי כוחו, ומאידך גיסא גם לא יפול לעצבות או מרה שחורה אם לא הצליח היום בעבודת בוראו כפי שהצליח אתמול.

וידועה אמרתו של הרה"ק בעל אהבת ישראל מויוניצא, שאמר "א חסיד איז איינער וואס אסאך איז ביי הים נישט צו פיל, און א ביסל איז הים אויך גענוג", שבממרא זו בא להדגיש עניין זה, שאין העיתים שווים, ולפעמים צריך האדם להפעיל מעלה מעלה, ולעלות מדרגות גבוהות יותר ממדרגתו עד עתה, ומצד שני ישנם עיתים שאינו ביכולתו להשיג רבות בעבודת ד', ובעת כזאת צריך

לדעת להיות שמו בחלקו גם ברוחניות.

לימוד עניין זה מפרשת נדרים

ועניין זה באה התורה

הק' ללמדנו בפרשתנו פרשת נדרים, שזה אפוא החיסרון של נדר, שהאדם סוגר עצמו לעשות רק הנהגה אחת כל ימיו, דוחה ממנו כל התעוררות להבין ולהשכיל איך לעשות תמיד כפי הצורך באותה שעה. והוא לשון חז"ל 'לא דיין מה שאסרה תורה, שהתנה"ק ידעה מה הם הדברים שהם לבד צריכים להיות קבועים תמיד, משא"כ זולת זה אסור לעשות בקביעות בשום אופן.

ובזה נבין את סתירת הגמרא שהקשנו. שאכן עניין זה באו חז"ל ללמדנו שדבר זה שייגודר האדם את עצמו בגדר של קביעות, אינה תמיד עצה טובה, ופעמים שנדר גדול נדר בזה לאלוקי ישראל, ופעמים להפך שמחשבה זו מועלת להשביית הדבר. וכמאמר האגרא דכלה "הנה המשכיל על דבר אין לך יום דומה לחבירו, ועת לפזר ועת לכנס, לפעמים המעשה כזאת ביום זה הוא מצוה כגון שעושה הדבר בהצנע עבור כבוד שמו, ולמחר אותו הדבר בעצמו הוא עבירה כגון שייגע הדבר להתפארות וכיוצא".

ולפי זה נבין למה יחד הדיבור בפרשה זו לראשי המטות שבה לרמוז שדבר זה אין תמיד ביכולתו של כל אדם מן השורה להחליט מתי נכון לגדור עצמו בגדר מסויים ומתי אין זה כי אם עצת היצר.

ולכן גם נקט הכתוב הלשון לא יחל דברו, שלשון לא יחל משמעותה לא יחלל, אולם משמעותה גם שלא לסמוך על כך, כלשון הפסוק 'יחל ישראל אל ד', שבה הכתוב ללמדנו שלא יסמוך האדם על דרך זו - שלפעמים מוליכה אל האבדון, וגורמת לאדם לאסור איסור על נפשו - היינו להכניס את נפשו לבית האסורים, ומה רבה ההתבוננות שצריך להתבונן בזה וכלשון בעל האגרא דכלה "ואי אפשר לפרש הדבר כי המשכיל יבין מעצמו".

א. דומה הדבר למה שכתב בספרה"ק באר משה להרה"ק ר' משה אליקים בריעה מקוויניץ זי"ע, בשם אביו המגיד זלה"ה (פר' קדושים, האינו) וז"ל, "כמו ששמעתי מאמורי"ר זצ"ל מפיו הקדוש שאמר לי בזה הלשון, תאמין לי בני, שכל סידור האר"י הק' וצלה"ה, עם כל הכוונות והיחודים שבו, המה אך מתפילה אחת שהתפלל האר"י הקדוש זלה"ה, ובכל יום ויום התפלל בכוונות אחרים, ועשה יחודים קדושים ונפלאים בכל יום משונים בטעם וריח לשבח", עכ"ד. היינו שאמנם הכוונות בתפילה ודאי נכונות, אולם פתי מי שחושב שבכל יום ויום שייכות אותם כוונות ואתם מחשבות, ואף האר"י הק' עצמו ידע לכוון בכל יום בכוונות המתאימות לאותו מקום ולאותו זמן.

מחשבת הפרשה

מאוצרם של רבותינו בעלי המחשבה בענייני דיומא

איסור לא יהיה לך אלוהים אחרים, ומצוות יחוד ד'

דברי הראשונים במצוות ל"ת זו

בספר המצוות להרמב"ם (מצוות לא תעשה א') כתב "המצווה הראשונה ממצוות לא תעשה היא שהזהירנו מהאמין האלהות לזולתו יתעלה הוא אמרו ית' בעשרת הדברות לא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכבר התבאר בסוף מכות כ"ד שלא זו הוא מכלל שש מאות ושלוש עשרה מצוות והוא אמרם שם שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסני וכו' כמו שביארנו במצווה ראשונה ממצוות עשה"

ובספר החינוך (מצווה כ"ו) שלא נאמין אלהות בלתי השם לבדו) "שלא נאמין אלהים זולתי השם יתברך לבדו שנאמר (שמות כ"ג) 'לא יהיה לך אלהים אחרים על פני' ופירושו לא תאמין אלוה אחד זולתי. וזאת המצווה היא העיקר הגדול שבתורה שהכל תלוי עליו כמו שאמרו זכרונם לברכה (ספרי ראה י"א כ"ח) כל המודה בעבודה זרה כאילו כופר בכל התורה כולה"

הקושיות בהבנת מצוות ל"ת זו

הנה בביאור מצווה זו צריך להבין א. איך נמנית מצווה זו עם השש מצוות תמידיות, והלא מצווה זו הינה מצוות ל"ת ואמנם שייך להיזהר תמיד שלא לעבור עליה, אבל הזהירות בכל עת שלא לעבור על ל"ת שייך בכל מצוות ל"ת, וא"כ למה מונים מצווה זו בכלל המצוות התמידיות. ב. הנה התורה הכלילה במצווה זו גם את האיסור של לא תעשה לך פסל וכל

תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ וכבר ביארו רבותינו הראשונים שבכלל איסור עשיית פסל אסרו גם לעשות פסל לשם ד' ולא רק פסלי ע"ז, וצריך להבין איך נכנס איסור זה שהינו לכאורה איסור של שלילת הגשמה, באיסור לא יהיה לך אלוהים אחרים.

ביאור המצווה וטעמה

ויתבאר על פי ביאורו של הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פרק א' הלכה ד') במצוות ייחוד ד', שביאר את ההכרח השכלי, למה אחדות ד' מחויבת על פי שכל, וזה לשונו, "אלוה זה אחד הוא ואינו לא שניים ולא יתר על שניים, אלא אחד, שאין כייחודו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם, לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה, ולא אחד כגוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות, אלא ייחוד שאין ייחוד אחר כמותו בעולם. שאילו היו אלוהות הרבה - היו גופין וגויות, מפני שאין הנמנים השווין במציאותן נפרדין זה מזה אלא במאורעין שיארעו בגופות והגויות. ואילו היה היוצר גוף וגויה - היה לו קץ ותכלית, שאי אפשר להיות גוף שאין לו קץ. וכל שיש לגופו קץ ותכלית - יש לכוחו קץ וסוף, ואלהינו ברוך שמו הואיל וכוחו אין לו קץ ואינו פוסק, שהרי הגלגל סובב תמיד - אין כחו כח גוף. והואיל ואינו גוף - לא יארעו לו מאורעות הגופות, כדי שיהא נחלק ונפרד. לפיכך אי אפשר שיהיה אלא אחד".
ואמנם אין כאן המקום לבאר בהרחבה את עומק

הבנת דברי הרמב"ם אלו, אולם בקצירת האומר נסביר שהרמב"ם מבאר שההבנה הנכונה של אמנות ד' - שהינה ההבנה שהש"ת הוא כח רוחני (לא גשמי או גופני ח"ו) אין סופי, בהכרח מונעת את האמונה באלוהים אחרים, שהרי אין סוף מחייבת אחדות מוחלטת (לא רק יחידות - היינו יחיד, שאין עוד, אלא אחדות - היינו שהוא אין סוף וכולל הכל) שאינה מתחלקת, וממילא מוכרח שאין עוד אלוהים על פניו.

ועל פי יסוד זה נבאר את איסור לא יהיה לך. שהקשינו שהלא זה מצוות ל"ת וא"כ איך שייך בכל עת, ועוד הקשינו למה מכלילה התורה במצווה זו את איסור עשיית פסל ומסיכה (גם בשביל עבודת ד'). ויתבאר על פי דרכינו, שביארנו שכל עניני המצוות התמידיות עניינם השרשת האמונה הנכונה, ובניית הקשר הנכון בין האדם לאלוקיו, ואכן גם מצווה זו עיקרה הבנת והשרשת אחדות השם המוחלטת, היינו שהוא אינו גוף וגשם אלא כח רוחני, אין סופי, אחד ובלתי מתחלק. וזה כוונת התורה באמרה לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני, היינו שהש"ת הוא אחד אין סופי וממילא לא יתכן עוד, וזה גם האיסור של עשיית פסל ומסכה, שאמרה לנו תורה שהש"ת הינו כח רוחני, וממילא לא יתכן לעשות פסל או מסיכה בצלמו או בדמותו ח"ו. וממילא יובן גם למה מונים מצווה זו בין המצוות התמידיות, משום שאין זה רק איסור עבודה זרה, אלא מצווה זו יסודה העמדת ההבנה הנכונה והאמיתית באמונת הש"ת.

ביאור מצוות יחוד ד'

במצווה זו כבר הקשו רבים שצריך להבין מה ההבדל בין איסור לא יהיה לך לבין מצוות יחוד, שהרי לכאורה זה אותו הדבר אלא שלא יהיה זה על דרך השלילה ומצוות יחוד ד' זה על דרך החיוב.

ויתבאר על פי מה שכתב הרמב"ם (ספר המצוות מצוות עשה ב') "המצווה השנייה היא הציווי שצונו באמונת

היחוד, והוא שנאמין כי פועל המציאות וסיבתו הראשונה אחד, והוא אמרו יתעלה שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד, וברוב המדרשות תמצאם יאמרו על מנת ליחד את שמי, על מנת ליחדי ורבים כאלה, רוצים בזה המאמר שהוא אמנם הוציאנו מן העבודות ועשה עמנו מה שעשה מן החסד והטוב על מנת שנאמין היחוד כי אנחנו חייבים בזה, והרבה שיאמרו מצוות יחוד ויקראו גם כן זאת המצווה מלכות, כי הם יאמרו (ברכות י"ג א') כדי לקבל עליו עול מלכות שמים, רוצים לומר להודות ביחוד ולהאמינו' עכ"ל, והנה יש לדקדק מה ביאור המילים 'על מנת ליחד את שמי' 'על מנת ליחדי וכו', לכאורה היו צריכים לכתוב על מנת שיאמינו ביחוד, שהרי לכאורה זה מצווה של אמונה לבד, ולא של פעולה ממשית כלשהי.

אמנם האמת היא שזה בדיוק נקודת החילוק בין מצווה זו לאיסור לא יהיה לך, שבאיסור לא יהיה לך ציוותה תורה על ההבנה הנכונה במהות מציאות ד', ושם חייב האדם להחדייר בלבו ובאחורי מחשבתו שאמונת ד' היינו שהוא אינו גוף או גשם, אלא כח רוחני אין סופי, מאוחד ולא מתחלק. ובמצוות יחוד ד' נוסף על כך חלק המחשבה בפועל על כך (וגם יחוד באמירה, באמירת שמע ישראל פעמיים ביום), וההתנהגות בהתאם לכך, ולכן מובן למה הביא הרמב"ם במצווה זו הלשונות של 'על מנת ליחד את שמי', וכדי לקבל עליו עול מלכות שמים.

בכך סיימנו את שלושת המצוות הראשונות של השש מצוות תמידיות, וכפי שראינו ששלושת מצוות אלו מוהותן העמדת האדם על דרך האמונה הנכונה בהשם יתברך, בפרקים הבאים נבאר בסיעתא דשמיא את שלושת המצוות האחרונות של השש מצוות תמידיות (מצוות אהבת ד', יראת ד', איסור לא תתורו), שמהותן בניית הקשר הנכון בין איש ישראל לאלוקיו.

רבי סעדיה גאון (ז)

פעמים, אולם התרגום עם הפירוש הארוך פורסמו לראשונה על ידי הרב יוסף קאפח על פי כתב יד תימני משנת הקט"ז וכתבי יד נוספים. ידועים למעלה משמונים כתבי יד הכוללים חלקים שונים של פירוש זה.

פירוש משלי – כתאב טאלב אלחכמה (ספר בקשת החכמה)

תרגום רס"ג לספר משלי עם הפירוש הארוך פורסמו על ידי הרב יוסף קאפח עם תרגום לעברית, על פי מהדורת דירנבורג בתוספת כתב יד שהועתק בשנת ה'תרפ"ט מכתב יד תימני עתיק שהוצע למכירה לשני הסוחרים האשכנזים הנוכרים לעיל. ידועים למעלה ממאה כתבי יד הכוללים חלקים שונים של פירוש זה.

פירוש דניאל – כתאב אלממאלך

ואלמלאחם (ספר המטלכת וחיון העתידות)

תרגום רס"ג לספר דניאל ופירושו הארוך וחלק מההקדמה פורסמו לראשונה על ידי הרב יוסף קאפח. חלקים גדולים מההקדמה שחסרו במהדורה זו, והשלמות נוספות לפירוש פורסמו על ידי הרב יוסף קאפח ויהודה רצהבי בשנים מאוחרות יותר.

פירוש איכה – כתאב אלכלק (ספר המידות)

תרגום רס"ג למגילת איכה פורסם מספר פעמים בנוסחו התימני בספרי תימן, אך הפירוש הארוך השתמר רק בקטעי גניזה, וחלקים ממנו ראו אור במהלך השנים במסגרת מאמרים שונים.

פירוש אסתר – כתאב אלאינס באלגולה (ספר הליווי בגלות)

תרגום רס"ג למגילת אסתר פורסם אף הוא מספר פעמים בנוסחו התימני בספרי תימן, ואף פירושו הארוך השתמר רק בקטעי גניזה, מהם פורסמו חלקים שונים במהלך השנים.

מגילת אנטיוכוס

תרגום מגילת בני חשמונאי עם הקדמה, הכתובה ארמית בסגנון המקרא, נערכה על ידי רס"ג שקבע את נוסחה הסופי והוסיף לה טעמים ותרגום לעברית, והקדים לה מבואות. רס"ג ראה חשיבות רבה בפרסום החיבור, כדי לקבע את חשיבותו של חג החנוכה, בניגוד לדעת הקדאים שלא שמרו אותו. התרגום רובו ההקדמה פורסמו על ידי הרב יוסף קאפח בסוף פירוש רס"ג לדניאל, וההקדמה בתוספת החלקים החסרים ממנה וחלק מהנוסח הקצר שלה, פורסמו על ידי הרב יהודה זייבלד.

בפרקים הבאים נסקור בעזר השם את חיבוריו ההלכתיים והמחשבתיים של רבינו.

בפרק הקודם סקרנו את פירושו של רבינו על התורה, בפרק זה נסקור את חיבוריו וביאוריו של רבינו על נ"ך.

פירוש ישעיה (וחצי ירמיה) – כתאב אלאסתבלאה ללואעה

(ספר בקשת התיקון של עבדת ה')

נדפס לראשונה בפריז בשנת ה'תרנ"ג, ובסופו ליקוטים מהפירוש הארוך.

תפסיר לספר ירמיה

נוצר בדברי הריב"ש, שראה את פירושו הארוך של רס"ג על ישעיה וחצי ירמיה. בגניזה שרדו עשרות קטעים ובהם פירוש ארוך לחציו הראשון של ירמיה.

פירוש תרי עשר

לפי דברי בני רס"ג, חיבר רס"ג 'פירוש מילות ועניינים נבחרים מן תרי עשר'. ואמנם רבינו עצמו מפנה לחיבורו זה במהדורה השנייה של פירושו לאיכה (א, ג – ההפניה למיכה פרק א), בפירושו לישעיה (פרק נה – ההפניה להושע פרק יד), ובפירושו לדניאל (ז, יט – כב – ההפניה ליזאל פרק ד). מדברי הבנים

למדנו גם שהפירוש לתרי עשר שונה משאר פירושו, בשאר פירושים יש תרגום לערבית לכל הפסוקים, ועליהם נוסף ביאור ארוך המבאר עניינים שונים. בפירוש לתרי עשר אין תרגום, אלא ביאור מילות שונות ועניינים נבחרים.

פירושי רבינו לתרי עשר הובאו על ידי הקדמונים, רד"ק מביאו 14 פעמים בפירוש להושע, וכן בפירושו ליזאל, עמוס וזכריה (אחד בכל אחד מהם). רבי אברהם בן שלמה מחכמי תימן, מביא מובאות רבות בשם רבינו שגראה שמקורן בפירושו לתרי עשר. גם רבי תנחום הירושלמי, מחכמי מצרים, מביא בפירושו לתרי עשר את רס"ג כמה פעמים.

פירוש תהלים – כתאב אלחסביה (ספר התהלות)

השרח לספר תהלים, עם התפסיר ושתי הקדמות, ראו אור על ידי הרב יוסף קאפח. ההקדמות פורסמו ע"פ כתב יד מינכן, שהוא כתב יד קדום מזמן הראשונים וכולל גם את שתי ההקדמות. התפסיר פורסם ע"פ מספר כתבי יד תימניים. הפירוש הארוך פורסם ע"פ העתקה שנעשתה בתימן בשנת ה'תרפ"ט, מכתב יד תימני שהוצע למכירה לשני סוחרים אשכנזים שהגיעו להימן כדי לרכוש כתבי יד עתיקים. אולם ההקדמה הגדולה, הנזכרת בפני עצמה על ידי בני רס"ג, כאמור אינה מצויה בכתבי יד תימניים, (שכפי הנראה כתב אותה רס"ג אחרי שפירוש תהלים הועתק על ידי שליחי חכמי תימן).

פירוש איוב – כתאב אלחעדיל (ספר הצידוק)

תרגום רס"ג לספר איוב פורסם מספר

לבקשת רבים ניתן להירשם לקבלת הגיליון במייל כל שבוע, באמצעות שליחת בקשה למייל: kadmaa.m@gmail.com

יוצא לאור ע"י מכון "קדמאה" ובשיתוף עמותת קדושי מירון עורכים: הרב מרדכי ארנסטר, הרב ברוך הערשלער, הרב שמעון ליברמן והערות והארות: kadmaa10@gmail.com

